

ARANKA GYÖRGY ERDÉLYI MAGYAR NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁGA.

Aranka György halála után (1817. márc. 11.) az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai a marosvásárhelyi királyi tábla levéltárába kerültek és ott őriztettek 1827-ig. Ebben az évben (jun. 25.) a kormányzó elnök a teljes tanácsülésben indítványt tett, hogy az erdélyi tudós társaság írásait Kolozsvárra kellene szállítani, valamely olyan helyre, ahol a tanulni kívánók könnyen hozzáférhessenek és felhasználhassák. Ekkor határozták el, hogy mivel a kolozsvári kath. líceum könyvtárhelyisége alkalmas arra, hogy ez értékes iratok benne elhelyeztessenek, külön szobát jelöltek ki elhelyezésükre. *Kilyéni Székely Mihály*, az erdélyi királyi tábla elnöke rendeletet kapott, hogy az iratokat vétesse jegyzékbe, rakassa ládába s küldje Kolozsvárra a kir. lyceum igazgatójához és az eredményről tegyen annak idején jelentést. Az igazgatót 1827 június 10-én értesítették a küldeményről és ennek rendeltetéséről. A kir. táblai elnök jelentése ugyanaznap érkezett meg azzal a tudósítással, hogy az irományokat a jegyzékekkel együtt a lyceumi igazgató gr. *Lázár Lászlóhoz* elküldötte. Ez július 24-én jelentette a küldemény megérkezését és elhelyeztetését a 19. tétel alatti könyv híján, amelynek címe: *Novissimum Silesiae Theatrum*, amelynek utólagos utánküldését elrendeltetni kérte. E társulati vagyon további sorsáról az erdélyi kormányzó levéltárában nincsenek adatok.

A kéziratok a lyceumi könyvtár egyik szobájában maradtak rendezetlenül amíg *Vass József* kegyesrendi tanár *Toldy Ferenc* felkérésére hozzá nem látott a nagy anyag rendezéséhez, az értékesebb darabok kiválogatásához és lemásolásához. 1852-ben készítette el *Vass József* az írások jegyzékét, melyet *Toldy Ferenchez* április 12-én küldött be. Egy későbbi levelében a többek között ezeket írja az érdemes *Vass József*: (*Toldy Ferenchez* 1852 aug. 21.) «Szíveskedett ön uram egyebek közt az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság részletes történeteinek megírására felhívni. A bizalmas felhívást örömmel fogadván: azonnal hozzáfogtam az Augiás óljánál nem rendezetebb közel két-

száz ívre terjedő *társasági lomtár* átvizsgálásához. Az ide zárt 19 és fél ívre terjedő hű másolatok nagyobbbrészt abból szemezgettek. Hogy történetírás helyett másolással foglalkoztam, két ok határozott el. Első mert az enyészettől mielőbb megmenteni törekedvén e becses irodalmi kiadatlanokat. A szerzetes tanár állása mindig csak egy évre biztosítottatván, tartanom kelle, nehogy valamely szűkkeblű s irodalmunkkal keveset törődő utódom azokat ignorálván, a pusztíttásnak és végromlásnak engedje. Második, mert a tanév folyamán mint tanár, komoly s előttem nagyrészt új tantárgyakkal levén elborítva, magánfoglalkozásul fontosbb s a lelkierő megfeszítését igénybe vevő tárgyhoz sem kedvet sem erőt nem érezheték. De közeleg a hosszú szünet, melyet az érdekes monographia elkészítésére szántam. Egy kis várakozással tehát, s ön, Uram! veendi azt mint ön iránti őszinte tisztelem s készségem újabb zálogát. Addig is vegye szívesen az irodalmi kiadatlanok eme gyűjteményét, s tekintse használja úgy mint sajátját». — Vass József a pontos jegyzék elkészítésével és a majd húsz ívre terjedő másolással igen hasznos és nehéz munkát végzett. A kéziratgyűjtemény ugyanis elképzelhetetlen rendetlenségben hevert a könyvtár szobában s könnyen megeshetett volna, amitől Vass József tartott, hogy az értékes kéziratok elkallódnak. Kár, hogy az ígért monographiát Vass József nem írta meg. Mindössze az *Új Magyar Muzeumban* (1854. I. 401—426. l.) olvashatunk a szerző tollából egy rövidebb közleményt, amelyben a többek közt megismétli Toldynak tett ígérését: «Míg hazám tudomány-szerető közönsége mindkettőnek (a Nyelvművelő és kéziratkiadó társaságot érti) részletes történeteit tölem az Új Magyar Muzeumban veendi, türelemmel bevárva az egészet: tekintse addig ezen közlésben annak éltető szellemét, mindenható és mindentevő titoknokát, a melegkeblű, szilárd akaratú s fáradhatatlan hazafit, Aranka Györgyöt». — Vass József hiteles jegyzéke részletes felvilágosítással szolgál Aranka György irodalmi hagyatéka felől, melyet néhány levél kivételével teljesen felölel. Ezt bizonyítja Jakab Elek is, ki a nyolcvanas években átvizsgálta az Aranka féle iratokat és a Vass jegyzékében csak három levelet nem talált meg, mely a hag. atékban meg volt. (Gr. Bethlen Imrének Jénából 1795 szept. 20; Gyarmathinak Göttingából 1797 febr. 19; Dallmann Mihálynak 1799 márc. 9-én kelt leveleit) Jakab Elek kutatásainak eredményét Abafi Figyelőjében *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság* című nagybecsű tanulmányában (XVI. k. 1884.) tette közzé. Részben Jakab Elek jeles tanulmányán, részben *Döbrentei Gábornak* a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában levő kéziratcsomójának *Erdélyi magyar nyelvművelő társaság felbresztése körül volt iratok*, továbbá több kiadott és kiadatlan levél felhasználásával írta *Rubinyi Mózes* *Az erdélyi magyar*

nyelvművelő társaság története című kitűnő tanulmányát (Magyar Nyelv 1911). A következőkben megkíséreljük a társaság megalapítását és munkásságát az átvizsgált jegyzőkönyvek, levelezések és egyéb kéziratok alapján ismertetni — megjegyezvén, hogy a rendelkezésünkre álló eredeti levéltári anyag tetemesen szegényebb, mint a Vass József jegyzékében foglalté. Hová lett, vagy hol lappang a ma még elő nem került kézirati anyag — még nem tudom. Az Erdélyi Múzeum kézirat-tárában és levéltárában Aranka Györgynek igen gazdag gyűjteménye található. A kéziratok legnagyobb része az Erdély történetére vonatkozó forrásművekből áll. A levélgyűjtemény irodalomtörténeti szempontból is igen nevezetes. Néhány az Erdélyi Nyelvművelő Társaság történetéhez szolgáltató becses adatokat.

Az Aranka György buzgólkodása következtében létrejött Erdélyi Nyelvművelő Társaság tulajdonképpen viszhangja *Révai Miklós* egy magyar tudományos társaság megalapítása érdekében kifejtett izgatásainak. Elsőnek ugyan Erdélyben gr. *Batthyány Ignác*, erdélyi püspök próbálkozott meg egy tudományos társaság szervezésével, de fáradozásai hiábavalóknak bizonyultak. 1790-ben Aranka György, marosvásárhelyi királyi táblai bíró látott a szervezés munkájához. Aranka kiterjedt levelezésben állott már ekkor is a magyar írókkal s ő szeretett volna Erdély irodalmi életének vezetője lenni. 1791-ben az erdélyországi országgyűlés tagjai és az erdélyi nagyfejedelemség főkormányzójeke elé terjesztette tervét, amelyet nagy elismeréssel fogadtak. Belátták, hogy az Aranka javasolta új intézmény, mely a magyar nyelv ápolását, fejlesztését és terjesztését tűzte ki célul, mennyire fontos és szükséges. De a szép terv nem valósulhatott meg egyhamar. Hiányzott a költség. A gyűjtés igen kevés eredménnyel járt, de még a bécsi udvar is akadékoskodott. Attól félt, hogy az új társaság megerősödvén, hatalmasan ellensúlyozza a szászokat. Így történt, hogy amikor a karok és rendek egyértelműleg kérték a felségtől a nyelvművelő társaság fejedelmi jóváhagyását, a törvénycikket Bécsben nem erősítették meg. Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tehát 1793-ban csak ideiglenesen alakulhatott meg gr. *Bánffy György* elnöklete alatt. Mi volt a társaság célja? Aranka körlevele (Eredeti a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárában) részletesen válaszol a kérdésre. *A Nyelvművelő Társaságnak célja* — írja Aranka — *a magyar nyelvnek, mint nemzeti nyelvnek fennmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése.*

A társaság fennmaradt jegyzőkönyveiből kísérlem meg a nyelvművelők munkásságának képét adni. A kolozsvári lyceum könyvtárában az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak Marosvásárhelyen tartott üléseiről felvett jegyzőkönyvei megvannak 1793 dec. 3-tól

(első ülés) 1800 jún. 23-ig, mindössze negyvenöt ülés jegyzőkönyve ; a 16-ik ülés jegyzőkönyve hiányzik, továbbá 1800 jun. 23-án túl nincs eredeti adat a lyceumi iratok között.

Az első ülésen, amelyen gr. *Teleki Sámuel*, gr. *Teleki Mihály*, *Cseri János* és *Tüzi János* «ítélő mesterek» továbbá *Borosnyai L. Simeon*, marosvásárhelyi ref. pap és *Aranka György* a társaság titkára voltak jelen, Aranka György előterjesztése a társaság rendeltetését és munkásságát illetőleg, vonta a figyelmet magára. Bennünket különösebben az utóbbi érdekel. A társaság munkásságának lényegét négy pontban foglalja össze : 1. Szükséges a magyar nyelv jó rendbe való szedése ; 2. bővítése ; 3. tisztítása ; 4. gyakorlása. Az első pontra vonatkozólag kifejti, hogy ezt a célt legjobban úgy lehet elérni, hogy a nemzeti iskolákban taníttassanak meg jól a nyelv elemei. Erre a célra készít majd a társaság egy jól használható elemi nyelvtant. «De ez a munka — mondja — csak röviden és tisztán készüljön és melléje semmi tudós vizsgálódás — ne tétessék». Miután az iskolákban az anyanyelven kívűl idegen nyelveket is tanulnak, azt ajánlja, hogy készítsenek latin, görög és zsidó nyelvtant is magyar nyelven iskolai használatra. Az iskolai nyelvtanon kívül szükségét látja egy tudományos grammatikának is, továbbá a magyar nyelv szótárának is, végre pedig oly elemi nyelvkönyvet sürget, amelyből az idegenek is könnyen megtanulhassák a magyar nyelvet. A magyar nyelv «bővítése» alatt a nyelv fejlesztését érti. Miután a magyar nyelv — így érvel —: «793 esztendőktől fogva az oltár, királyi tanácsok és pecsétek mellől és a bölcselkedés székeiből kizáratott, a kereskedésben pedig és mesterségekben azok által a nemzetek által, kiknél ezek nagyobb virágzásban vagnak a hazában is elnyomatott» — a nyelv is elszegényedett. A mesterségek, a kereskedés, a tudomány műszavai idegenek, de még a társalkodás nyelve is fogyatékos. Helyes nyelvérzékkel mutat rá a nyelv-bővítés forrásaira : az élő nyelvre, a régi könyvekre, kéziratokra, régi szótárokra a nyelvjárásokra, ajánlja új szók készítését s felhívja a figyelmet a bevett, meghonosodott idegen szókra. Behatóan foglalkozik a nyelv «tisztításá»-nak fontos kérdésével. A nyelvhibák kiküszöbölését sürgeti. A fölösleges új szók használata ellen kel ki hevesen, majd a hibás képzésű szavak ellen emel kifogást rámutat a helytelen szóösszetételekre, a hibás nyelvtani alakokra, az erőltetett szófűzésre és kikel a rossz fordítások ellen. Kifogásait 12 pontba foglalja össze. Az összefoglalás Aranka György egészséges nyelvérzékéről tanúskodik. A társaság magáévá teszi Aranka fejtegetéseit és elhatározza, hogy minden igyekezetével rajta lesz, hogy e hibákat a nyelvből kiküszöbölje. A nyelv «gyakorlása»-t illetőleg fontosnak tartja, hogy a nemzet jó magyarságú könyveket kapjon és az olvasáshoz szokják. A társaságnak feladata tehát,

hogy az írók segítségére siessen, istápolja a játékszint és gondoskodjék jeles regényeknek és útleírásoknak helyes fordításáról. Kívánatosnak tartja, hogy a hazai történetet, földrajzot magyarul adják az olvasók kezébe. Figyelemmel van a különböző korú és műveltségű olvasók szükségleteire, amelyeknek kielégítését igen fontosnak tartja. Érdekes mint vélekedik a »játszó szín» segítésről. Ajánlja, hogy »a jobbízú és érdemesebb játékdarabok, melyek a fordítást megérdemlik, rövid recenziók által megismerjék... sőt a játékszín érdemes előljáróival egyetértvén, nevezetesen a kijátszott darabokat, minekelőtte nyomtatás alá adatnának, meg kívánja nézni, hogy jó tiszta magyarságok legyen.» Majd rátér az idegen irodalmak nevezetesebb termékeinek fordításaira. Ezeket igen fontosaknak és hasznosaknak tartja. A társaságnak lesz gondja, hogy a nevezetesebb regényeket, így pl. a Don Quijote-t lefordítsa, továbbá a régi görög és római szellemek jeles műveit *Dugonics*, *Szilágyi* és *Kovácsnai* példájára jó magyarsággal adja az olvasók kezébe. Szól végül a tudományos művek fontosságáról is. »A társaság kötelességének tartja azokat a jó módokat és találmányokat, melyek a gazdaságnak minden rendiben és nemeiben más országokban közönségesekké tételnek a hazával megismerjétek és azokat hazánk és földünk állapotjához és természetéhez alkalmaztatván, abban a haza fiának ösztönök és némely részben avagy csak útmutatójok is lenni» — Az előadottakból is látható, hogy az egész tervezet komoly és józan megfontolás eredménye, hogy Aranka helyes érzéssel figyelte meg a hiányokat és célravezető eszközökkel igyekezett a hibákat elenyésztetni. Kár, hogy nemes törekvései csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütköztek és a társaság munkásságát nem koronázta megfelelő siker. Az alakuló gyűlés után egy hétre (dec. 10-én) másodszor ülnek össze a társaság vezetői és lázas buzgalommal folytatják a megkezdett munkát. Ennek az ülésnek legfőbb tárgya a társaság munkásságának további körvonalozása volt. Ekkor határozták el, hogy a társaság munkásságáról a hazának is beszámolnak olyképpen, hogy a jegyzőkönyveket időközönként közrebocsátják, ezzel a munkával Aranka Györgyöt bízták meg. Szükségesnek tartja a társaság, hogy évenként egy »naplókönyvet» vagy »*Journal*»-t adjon ki, amelyben a világnak főképen pedig Európának rövid évi története foglaltassék, a nevezetesebb hazai események, a tudomány, ipar és gazdaság terén történt újabb találmányok, vívmányok ismertessenek, közöljék az új magyar könyvek jegyzékét és számoljanak be a termésről, időjárásról, az egészségi állapotokról, népesedésről. Ezen kívül egy naptár kiadását is tervbe vették. Sürgetik a társaság könyvtárának felállítását; régi okiratok, kéziratok, érmek, pénzek, régiségek, ásványok és ércek gyűjtését. Egyszóval itt pendítik meg először egy nemzeti múzeum

létesítésének eszméjét. Ismertetik a társaság vagyoni állapotát és gondoskodnak tagok beválasztásáról is. A társaság tagjai közé azokat a hazafiakat óhajtják beválasztani, «akik beces munkákkal tudományoknak és hazaszereteteknek jeleit magyar munkák kiadásában megbizonyították.»

1793 december havában még két ülést tartott a társaság, még pedig 21-én és 31-én. Ezekben az ülésekben intézkedtek a könyv és egyéb gyűjtemények lajstromozásáról is. Aranka György előterjesztette azok névsorát, akiket részint a társaság munkás tagjaiul, részint pártoló tagjaiul kívánt meghívni. Elhatározzák a folyó kiadások fedezésére szolgáló tagdíjak összegét. Újból előkerül a magyar grammatika kérdése és megállapodnak abban, hogy az ifjúság számára készítenendő nyelvtan megírására *Gyarmathy Sámuel*t kéri fel és végül elhatározzák néhány régi kézirat kiadását.

A következő 1794-ik évben nyolc ülést tartott a társaság. Majdnem három havi szünetelés után, március 26-án gyűlnek össze a társaság tagjai nagyobb számban Aranka György házában. Az ötödik ülésen egy közgyűlés megtartását határozzák el, amelyen a társaságnak eddigi munkásságáról számolnak be. A közgyűlést két nap múlva (márc. 28-án) tartották meg gr. Teleki Mihály elnöklete alatt huszonnyolc tag részvétele mellett. A hetedik ülésen (máj. 7.) Aranka György tett előterjesztést az irattárakban talált régi magyar kéziratoknak közléséről és a magyar szótárról. A VIII. és IX. ülésen (máj. 15. és máj. 21.) semmi nevezetesebb dologról sem esik szó; a X. ülésen újból az ifjúság számára készítenendő magyar nyelvtan ügyét tárgyalják és felolvassák a Kolozsvárról érkezett névtelen jelentést a kolozsvári «játszó szín» hanyatló állapotáról, melynek orvoslását kéri a társaságtól. A társaság a jelentést az erdélyi kormányzó figyelmébe ajánlja. Végül pedig ismertetik *Óri Fülöp István* kolozsvári színész tervét, amely szerint Marosvásárhelyen lehetne színházat alapítani. A következő (XI. ülésen) újból előkerül a marosvásárhelyi színház ügye. Ez alkalommal gr. *Bethlen Elek* tervéről esik szó, de véglegesen nem döntenek, mert a színház esetleges jövedelmeit sem állapíthatják meg. A színház helyiségeül gr. *Teleki Sámuel* marosvásárhelyi házában (Szt. Miklós út) levő székérszint találják alkalmasnak, ez ügyben gr. Teleki Lászlót és Kakutsi Jánost bízzák meg a tulajdonossal folytatandó tárgyalással. Az 1794-ik év utolsó ülésén (június 20) Aranka György néhány munka kiadását ajánlja, egyszersmind kívánatosnak tartja, hogy a társaság kiadásában megjelenendő művek a társaság gyűléseiben felolvastassanak.

1795-ben mindössze már csak két ülést tartott a nyelvművelő társaság az egyiket november 8-án, a másikat december 28-án. Az

előbbit kiválasztják a kiadásra szánt beküldött dolgozatokat, az utóbbit pedig beszámol Aranka az új működő tagokról (Mátyus István, Szalkay Antal, Zeyk Dániel) és fölhívja a figyelmet a régiségekre, kéziratokra, régi magyar könyvekre és különös természeti tüneményekre és ezekről jelentést kér a társaság számára, sürgeti Marosvásárhelynek földrajzi, politikai és statisztikai leírását. «Ma igen módiba jött, — olvassuk a jegyzőkönyvben — hogy egy ifjú ember, aki egy falut s egy várost sem esmér jól, ne csak azt gondolja, hogy Európának statisztikáját esmeri, hanem arról egész könyvet is írjon. Mint aki a kövek közt a Marosban termő jáspist, a füvek közt a mindennapi káposztát, s az állatok között a balhát se esmerné, s azt tartaná maga felől mégis, hogy a Naturális Historiát tudja és könyvet írna róla. Ha tetszik, kezdjük mi hazánk esméretén, ezt pedig lakhelyünkön, azután mehetünk nagyobbakra.»

1796-ban szorgalmasabban gyűlnek össze a társaság tagjai. Hét ülést tartanak, de ezek egyikének (a XVI. ülés) jegyzőkönyve hiányzik. Az első ülésen szó esik a többek közt a magyar és török nyelv rokonságának kérdéséről, melynek megvitatására felhívják az összes működő tagokat. A második ülés jegyzőkönyvében a titkárnak a tagokhoz intézett következő felszólítása olvasható; — «hogy a mint ennek a zsengejében levő kicsiny társaságnak erősödését s előmenetelét kívánják: ne felejtsek el és ne sajnálják magok történet szerint való szép tapasztalásaikat és gondolataikat mind a nyelvre, mind más történetekre s jelenésekre nézve, úgy a melyeket hallanak, olvasnak, közleni, hogy a miképpen a kőd és a harmat apró cseppjeiből s ezekből eredő forrásokból és patakocskákból a Maros és kevély Duna származnak: úgy az egyben tett sok apró igyekezetből ez a társaság is naponként nevedést vehessen» — A XVII. gyűlésen számol be a titkár a társaság által kiadandó munkák első darabjainak lajstromáról s a kiadásnak a kormányzó által való helybenhagyásáról. Ezen olvassák fel a Hunyadi János származását tárgyaló munkát, továbbá az oláh és székely házakról szólót. Mindkettőt bírálat alá bocsátják. A XVIII. gyűlés jegyzőkönyvéből arról értesülünk, hogy a társaság végleges szervezése megtörtént. E szerint a társaságnak külső dolgait a királyi tábla elnökének vezetése alatt egy öt tagból álló tanács intézi, míg a tudományos dolgokat továbbra is a munkás tagok vezetik. Szükségesnek tartják, hogy az első kiadvány függelékeképen csatolják a társaság eddigi történetét. Ugyancsak ebből a jegyzőkönyvből értesülünk az egyéb készen levő dolgozatokról, amelyeket bírálatra adtak ki. Két tagot megbíznak az egységes orthographia kidolgozásával és végül jelenti a titkár; hogy gr. *Teleki Domokos* utirajzának 100 példányát a társaságnak ajándékozza. A következő gyűlés (XIX.) jegyzőkönyvé-

ben beszámol Aranka György, miképen egyezett meg Hochmeister szebeni könyvnyomtatóval a *Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első darabja* nyomtatási költségeit illetőleg és felsorolja az újabban beérkezett munkákat. November 13-án rendkívüli gyűlést tartott a társaság. E gyűlésen számolnak be a társaság életéről. A kép, a melyet a gyűlés jegyzőkönyve ad, nem kápráztató ugyan, de eléggé megnyugtató. A társaság él, dolgozik, hiszen kiadványa már-már készen van, de az elmúlt esztendő «kényes környülállásai» nem kedveztek a társaságnak. «Azért ma — olvassuk a jegyzőkönyvben — akkor amikor más nemzeti szép igyekezetek, minémű a pesti játékszin is volt, meg nem állhattanak, ez a társaság elég szerencsésnek itéli magát, hogy ha világát nem ragyogtathatta is, ártatlanságát s azzal legalább életét fenntartotta.» Az előadó visszapillantást tett a társaság múltjára, beszámol a kiadvány sorsáról és indítványozza, hogy írják össze a társaság jötevőinek, dolgozó társainak, gyűjtőinek névsorát és azoknak küldessék meg a társaság kiadványa, hogy így az érdeklődést a társaság iránt szélesebb rétegekben is fölkeltsék s a társulat anyagi segélyforrásokhoz is jusson. Az 1796. és utolsó gyűlésen (dec. 23-án) a társaság szerény anyagi viszonyairól számolnak be és felolvassák a Csikból szerzett és a Székelyek eredetéről szóló érdekes kéziratot.

A következő esztendőben fokozottabb munkásságot fejt ki a társaság és április 24-től december 20-ig összesen kilenc ülést tartott. Már az első gyűlés tárgysora is elég gazdagnak mondható. *Szalkay Antal* a mezei gazdaságról szóló magyar ujságnak egyes cikkeire tesz megjegyzéseket. *Miklós István* a székelyek történetével foglalkozik *Otrckocsi, Behamb, Oláh és Bonfinius* nyomán. *Blasy Bonavita*, csik-sómlói ferencrendi atya megírja a székely katonaság felállításának történetét, *Kovács Lőrinc Pál* tudósítást küld a társaság gyűjteménye számára szerzendő régiségekről, kövekről. Végül pedig a titkár az «emberről» olvasott föl. A következő (XXIII.) rendkívüli gyűlés kizárólag a társasági életre vonatkozó tárgyakkal foglalkozik s helyben hagyják Schedius professornak magyarországi főlevelezőül való megválasztását. A XXIV. ülésen olvassák fel a társaság elnökének levelét, amellyel egyidejűleg küldte meg a göttingai könyvtárban levő magyar vonatkozású könyveknek és kéziratoknak jegyzékét és egyszersmind arról értesíti a társaságot, miként lehetne a wolfenbütteli hercegi könyvtárban levő hasonló munkák jegyzékét megszerezni. *Zabolai Sámuel* ugyanekkorra római uzsoráról és az örökösödésről tartott felolvasást, *Balázs Márton* széplaki unitárius pap beküldi gr. *Bethlen Miklósnak* néhány költeményét. *Németh József* csíki esperes a károlyvári templomban talált feliratokat közli a társasággal; *Krausz András* Rákóczi Ferencnek Gömörnél mondott beszédét.

Székely László búcsuztató verseit és a 1742-iki csuda gyermekről szóló feljegyzést küldi meg. A XXV. ülésen *Eder Károly* ismét a székelyek eredetéről szól, a kérdéshez *Beregszászi Pál* is hozzászól. A XXVI. ülés tárgysora rendkívül változatos és gazdag. Elhatározzák, hogy felkeresik Gyarmati Sámuellet a Wolfenbütteli könyvtárban levő magyar vonatkozású kéziratok ügyében. A székely-kérdés újból előkerül. Megkezdik az előkészületeket a társaság második kiadványához (II. darab) de előzőleg alapos recenzió alá kívánják venni az elsőt. Erre a munkára felszólítják *Schediust*, *Révait*, *Földi Jánost*, *Kovachichot* és másokat. A tudományos kérdések mellett ismételten naivitással majd gyakorlati értékű hirtelével találkozunk. Így pl. érdekes a jegyzőkönyv c) pontja, mely szószerint a következő: «Előadatulán, hogy nemes Magyarországon Bihar vármegyében volna valami kigyópor, melyet aki vészen, a kigyó soha meg nem marja. Esmét, hogy az irt vármegye állított volna fel két hasznos fabrikát u. m. selyem és szürposztó fabrikákat. Ezek eránt kérettessék tudósítás Prof. Tertina urtól» — Érdeklődik a társaság a szombatosok története iránt is. Fel is kéri a farkaslaki plébánost, akinél a szombatosok históriája meg volt, küldje be a kézirat másolatát. Ugyanekkor felszólítják a nagyernyei és újfalvi plébánosokat is, hogy küldjenek tudósítást a társaságnak a szombatosok multjáról és jelen állapotáról. Ugyanilyen érdekes a XXVII. gyűlés jegyzőkönyve is. Ebből arról értesülünk, hogy ezen mutatja be a titkár a társaságnak felajánlott új könyveket, amelyek közül *Beregszászi Pálnak* Erlangenből beküldött *Versuch einer magyarischen Sprachlehre* című munkáját említjük meg. A titkár beszámol körutazásának eredményéről és útközben szerzett tapasztalatairól, fölfedezéseiről. Jelentését a a következő ülésen folytatja és fejezi be. Ezen a gyűlésen jelenti be a titkár *Cserey József*, marosvásárhelyi esperesplébános levelét, amely szerint a társaság egy jó magyar lexikont dolgozhatna ki, «mely a társaságnak becsületet és tekintetet is szerezne»; — bejelenti továbbá, hogy *Engel* kiadta a magyar történetének első részét és *Schlözer* az erdélyi nemzetekről szóló munkáját — s ezzel egyidejűleg szól a kissármási fogat gyógyító vízről és a Szilágysomlón talált királyi kincsről. (!) A XXIX. gyűlésen semmi lényegesebb dolog nem történik. A XXX. gyűlés helyett (dec. 20.) pedig, mely tulajdonképen rendkívüli gyűlés lett volna, a rendes tagok nagyobb számmal való elmaradása miatt csak «conferencia» tartatott, amelyen mindössze négy tag vett részt. Ezen az ülésen javasolja a titkár, hogy a társaság üléseinek jegyzőkönyveit legalább kivonatban kellene közzétenni, hogy a társaság munkásságáról szélesebb körökben is tudomást szerezhesse-nek az érdeklődők. A konferencia a javaslatot elfogadja.

1798-ból kilenc gyűlésről van tudomásunk. Nyolc gyűlés jegyző-

könyve teljesen megvan, egyé (a XXXVII-iké) csak töredékesen. A XXXI. gyűlésen elhatározzák, hogy a jegyzőkönyvek kivonatait a szebeni német ujságokban, a bécsi Mercurius-ban, *Pántzél Dániel* erdélyi írónak ujságjában fogják közzétenni. Beszámolnak a társaság igen szerény anyagi viszonyairól és a gyűjtemények figyelemre méltó gazdagodásáról. A gyűjtemények közül a régészeti, a könyv és kéziratár mutat tetemesebb gyarapodást. A XXXII. gyűlésen bemutatják Nagymagári *Kósa István* három rendbeli gyűjteményét u. m. a Magyarországon talált némely köfeliratokat, régi római pénzeknek és régebbi magyar talékoknak a leírását; *Pápai István*, szebeni ref. paptól az almekéri híres sírhalomnak a leírását és a verestoronyi emlékkő leírását, továbbá a székelyek pecsétjeit és elrendelik a társaság régiség, kézirat, könyv- s ásványgyűjteményeinek hiteles jegyzékbe vételét. A XXXIII. gyűlés nevezetesebb pontjai: gr. *Fekete János* beküldi Schiller Orleansi Szűzének verses fordítását. A «rendes» munkák közt találjuk *Eder* tudósításait az Erdélyben talált új fémekről és felolvassák *Schlözer Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című munkájára tett megjegyzéseket. A XXXIV. gyűlés jegyzőkönyvéből értesülünk, hogy *Teutsch János* beküldötte a következő munkákat: *Moldauische Chronica aus dem Italienischen*; *Illustratio Articularum quorundam Historicorum, rem ac historiam Valachorum concernentium*. A könyvtár állapota ez időszerint 109 nyomtatvány, 19 kézirat és 116 oklevél. Felolvassák a székelyek eredetéről szóló munkát; *Borsos Tamás* életét és viselt dolgairól szóló tudósítást; néhány levelet és *Pápai István*, szebeni ref. pap munkáira vonatkozó levelét. Ebben említi következő munkáit: Új esztendői ajándék jó gyermekek számára; u. az jó leányok számára; *Popenak* az Emberről írt négy levelének fordítása franciából. Elhatározzák, hogy felszólítást tesznek közzé régi oklevelek, régiségek, ritkaságok gyűjtésére, természeti jelenségek megfigyelésére, feljegyzésére és beküldésére; felszólítják a török és a francia háborúban résztvett vitézeket, hogy nevezetesebb élményeiket, történetileg nevezetes tapasztalataikat a feledékenységűtől óvják meg, közölgék a társasággal. Felszólítják az olvasókat, hogy a társaság első kiadványára való megjegyzéseiket szintén közölgék; a tudósokat is felkérlik, adjanak véleményt, milyen legyen egy jó szótár. Miután pedig a hazának jó földrajza nincsen, fölhívják mindazokat, akiknek ilyen munkára hajlandóságuk van, hogy legalább vármegyéjüket, vagy lakóhelyüket és ennek környékét írják le. A XXXV. gyűlést gr. *Bánffy György* névünnepe, ennek tiszteletére tartotta a társaság. E gyűlés legfontosabb tárgya a kiadandó második darabba szánt cikkek rövid kivonatban való bemutatása. A következő (XXXVI.) gyűlésben ezekről az érdekes kéziratokról számolnak be: gr. *Fekete János*: Ovidius első könyve

a szerelemről (verses fordítás), gr. Dezsőffi János: Voltaire A lissaboni veszedelem (verses fordítás), Péteri Takács Józsefnek Mohács vidékéről írt versei. Gr. Teleki Domonkos három ércet mutatott be s végül Domonkos Ferenc jelenti, hogy a juhmétey ellen orvosságot talált fel. A XXXVII. gyűlésről csak a jegyzőkönyvi kivonat maradt fenn, de ez is eléggé tájékoztat a gyűlés lefolyásáról. Gr. Fekete János felajánlja a társaságnak pénzbeli támogatását és megküldi verses műveit; hasonlóképen szolgálatát és segítségét ajánlja fel Binder János. Édes Gergely jelentést tesz készülöben levő magyar nyelvtanáról és a magyar versszerzés mesterségéről. A gyűlés többi pontját a szokásos felolvasások töltik be. A XXXVIII. gyűlésen Schedius professor levelet tárgyalják és köszönetet mondanak neki a társaság érdekében kifejtett munkásságáért. Az 1798-ik évről még egy gyűlés jegyzőkönyve maradt fenn. Ezen a gyűlésen (jun. 26-án) vette át gr. Teleki Mihály a társaság igazgatóságát, miután Aranka György a titkárságról lemondott. Ezen a gyűlésen mutatják be a társaság kiadványának második darabjába szánt és elfogadott cikkeket. Különös, hogy Aranka György lemondásáról nem emlékezik meg a hivatalos jegyzőkönyv. Mindössze a jegyzőkönyv hátlapján olvasható Aranka sajátkezű följegyzése: «Ekkor u. m. junius 26-án 1798. vette által Mgs. gr. Teleki Mihály úr mint helybeli előlülő a társaság igazgatását, az eddigi való titoknok Aranka György hivataljáról lemondván.» A társaság többi ülésének jegyzőkönyvei nagyobbrészt elkallódtak. Aranka György a XXXIX. gyűlés jegyzőkönyvének külső lapjára feljegyezte: «A XXXIX. után (t. i. gyűlés) valók, én lemondván nem jöttek kezembe. A Mgs. Praeses úr fogja tudni». — Aranka többé nem gondozta a jegyzőkönyveket és a társaság egyéb iratait, innen van, hogy ettől az időtől kezdve oly hiányosak adataink. 1799-ből mindössze négy jegyzőkönyv van meg; 1800-ból egy, ez is másolatban és 1801-ből ismét négy darab. A XL. XLI. XLII. gyűlés jegyzőkönyvei elvesztek. A XLIII. gyűlést 1799. jún. 17-én tartották meg. Ekkor újból szóba kerül a társaság szervezetének átalakítása. A külső és belső körülmények kényszerítő hatása alatt változtatják meg a társaság szervezetét, hogy annál inkább megfelelhessen hivatásának. Két nap múlva (jún. 19) megtartják a XLIV. gyűlést, amelyen Aranka György benyújtja utolsó elszámolását a társaság anyagi állapotáról. E szerint a társaság vagyona 61 rénes forint és 58 krajcár. Beadja a társaság kultágainak névjegyzékét és a társaságnak ajándékba küldött könyvek jegyzékét és ezzel megszűnt az 1801-ik március 17-én tartott gyűlésig a hivatalos összeköttetés a nagyszorgalmú, fáradhatatlan izgató Aranka György és a nyelv-művelő társaság között. Július 1-én ülnek össze újból a társaság vezető tagjai gr. Teleki Mihály elnöklete alatt. E gyűlés újból foglalkozik a

társaság munkálatainak II. darabjával és elhatározza, hogy a kötetbe szánt s már felülvizsgált cikkeket újból megbíráltatja. Július 2-án már ismét gyűléseznek. A társaság belső ügyei kerülnek ez alkalommal szóba.

Az 1800-ik év munkásságáról csak egyetlen egy jegyzőkönyv (kelt jún. 23-án) tanuskodik, amelyből kiviláglik, hogy a társaság egy időre felfüggesztette gyűléseit, mert a társaság elnöke a társaság újabb organizációjáról készített javaslatot még nem erősítette meg. Ezen a gyűlésen Aranka György ismét megjelent, de most már csak mint a társaságnak rendes tagja és még egyszer szolgál felvilágosítással a társaság szegényes anyagi állapotáról. Az új titkár, Székely Mihály, jelenti, hogy a társaság által kiadandó II. darabba szánt munkálatok már együtt vannak s így azok kiadásáról is lehetne már gondoskodni.

Az 1801-ik esztendőből négy gyűlés jegyzőkönyve található a lyceumi könyvtárban. A március 17-én tartott ülésen, amelyen ismét gr. Teleki Mihály elnökölt, végre megerősítést nyert a társaság új szervezeti szabályzata, amelyet azonban az időközben tett tapasztalatok alapján némileg módosítottak. Mivel az új szabályzat értelmében a társasághoz benyújtott munkákat a tanácsosoknak kellene megbírálniok, de ezek többnyire saját hivatásukkal lévén elfoglalva, s így nem tehetnek eleget társaságbéli köteleességeiknek, a tanácsosok mellé négy referenst ajánlanak, a hivatalos munkák végzésére. Az ajánlatot az elnök elfogadja és referensekül kineveztetnek Lakatos Ferenc, Antal János, Tompa János és Köteles Sámuel professorok. Véglegesen megállapodnak a beküldött munkák megbírálásának módjában. Az elnök a beküldött munkákat a tanácsnak bemutatja és kiadja a referenseknek, akik megvizsgálják azokat «Nincsenek-e a religio, fejedelem, haza alkotásai és a jó erkölcs sérelmével készítve és a társaság közhasznóra intézett céljára szolgáló munkák-e?» — bírálataikat a társaság elé terjesztik. A kifogás alá eső munkák sorsáról a társaság rendes gyűlésein döntenek. A tárgyalások folyamán sikerült az elnöklő gr. Teleki Mihálynak Aranka Györgyöt újból rávenni a főtitkári bokrós teendő végzésére. Ugyancsak ezen a gyűlésen vitatják meg újból az elkészítendő földrajzi lexikon ügyét. A következő gyűlésen (május 5.) nem kerül fontosabb tárgy megbeszélésre. A társaságnak felajánlott munkák a következők: gr. *Fekete János* fordítása *Ariosto Orlando Furioso*jából (két darab); *Harsányi Sámuel* fordítása *B' Arnaud: Érzékeny mesék*; *Haner Jeremiás* könyve a magyarországi és erdélyi történefirókról; *Tholdalagi Zsigmond: Nemes Marosszéknek topographiai leírása*. A harmadik jegyzőkönyv tanúsága szerint az elnöklő gr. Teleki Mihály a társaság rendes tagjait «A szorgalmatos munkál-

kodásra és anyanyelvünknek célban vett gyarapítása eszközlésére serkenti.» — A referensek beszámolnak működésükről, részletes jelentést tesznek a beadott munkákról. A társaság szellemi állapota általában véve kielégítőnek mondható, de annál sanyarubb anyagi viszonyok között tengődik. A pénztári jelentés szerint a társaság vagyona 29 forint 22 krajcár! Gr. Teleki Mihály felszólítja a társaság tagjait az anyagi áldozatra is, «hogy a kiadandó munkák kinyomtatásában is akadály ne legyen.» A jelenlevő tagok közt megindult gyűjtés eredménye 53 forint 20 krajcár volt. Az utolsó ülés jegyzőkönyve 1801. jún. 17-én kelt. E gyűlésen folytatólagosan számol be Aranka György a megindult gyűjtés eredményéről, mely most már 88 forint 20 krajcárra emelkedett. Megvitatják újból a kiadandó II. darab sorsát és Aranka György bejelenti Földi János halálát és a társaságnak megvételre ajánlja hátra hagyott kézirati munkáit.

Meddig állott fenn az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság? A Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek I. kötetében (Pesten, 1855. 35. l.). A Magyar Tudós Társaság történetei c. értekezés írója szerint a társaság tagjai üléseiket 1810-ig tartották. «Akkor — írja — gr. Teleki Mihály sok izgágái miatt a 61 esztendő Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, híjába várván az útkészítő Társaságnak országossá váltával az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését.» Ezt az adatot vette át Toldy Ferenc is irodalomtörténetébe (Pest, 1872. I. k. 138. lap) állítván, hogy a nyelvművelő társaság 1810-ig állott fenn névleg. Ugyanezt az adatot találjuk Ballagi Aladár művében is. (A magyar királyi testőrség története. Pest, 1872. 258. l.) «A társulatot Aranka buzgalmának egy ideig sikerült együtt tartani, de végre mindenfelől támasz nélkül maradván, 1810-ben föl kellett oszolnia.» Amikor aztán Jakab Elek (Abafi Figyelő XVI. k. 1884. Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság) a társaság iratait részben a Vass József másolataiban (a M. Tud. Akad. kéziratárában), részint pedig a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában lévőket átkutatta, megállapította, hogy a társaság 1801. június 11-ig tartott gyűléseket, még pedig mindössze 51-t, de tizenkettőnek a jegyzőkönyvét ő sem találta már meg. «A kolozsvári kir. lyceumban levő adatok szerint — írja Jakab — (U. o. 274. l.) az Erdélyi M. Nyelvművelő Próbátársaságnak az előadottakból láthatólag 1793 december 3-iki első alakuló gyűlésétől a 1801 jún. 11-én tartott s jegyzőkönyvileg igazolható gyűlésig összesen volt ötvenegy ülése, hiányzik tizenkettőnek jegyzőkönyve.» Jakab Elek adatait átvette gr. Kuun Géza (Erdélyi Tudományos igyekezetek. Erdélyi Múzeum XVII. k. 1900. 71. és 73. l.) és újabban Rubinyi Mózes is (Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története. Magyar Nyelv. VII. k. 1911. 153., 204—205. l.). «Ügy-

látszik — írja — 1801 január (!) 11-én jöttek össze utoljára. -- Végre az olyan erélyű férfiak is, mint Aranka volt, elfáradnak. Bár a társaság fennállásának szüksége még éppen nem vezett ki a köztudatból, úgy látszik, különösen gróf Teleki Mihálynak izgágaságai miatt Aranka végkép elkedvetlenedett.» Közbejátszhattak szerinte még az örök emberi gyarlóság azon ismert eltévelyedései is, melyek minden ideális törekvés útjaira odavetik a töviseiket. Erre nézve idézi Cserey Farkasnak Kazinczyhoz 1806. márc. 30-án intézett igen jellemző levelét. Aranka tehát elkedvetlenedett és ki is fáradt és megírta a társasághoz intézett bucsuzóját. «Az én Testamentumom a Magyar Nyelvművelő Társasághoz» cím alatt. Ebben olvashatók a következő megható sorok: «Azt kívánom szívemből, hogy a társaságnak majdan idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet és csak mint egy régiséget ugy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknok — Aranka.»

Kutatásaink eredményeivel kiigazítjuk Jakab Elek adatát és kijelenthetjük, hogy Aranka társasága jegyzőkönyvileg igazolhatóan 1801. június 17-én tartotta utolsó ülését. Az első, vagy alakuló üléstől 1793. dec. 3 tól kezdve 52 ülést tartottak, ezek közül négynek a jegyzőkönyve hiányzik. A nyelvművelő társaságot Döbrentei Gábor akarta újból életre kelteni 1818-ban, de minden törekvése hiába valónak bizonyult. 1820 júl. 7-én a 7970—1820. sz. főkormányászéki rendelet a társaság működését betiltotta. (A felélesztési kísérlet történetét l. Rubinyi M. id. m. 207—210. l.)

Dr. PERÉNYI JÓZSEF.